

Rapport 185

Programma van Eisen van de burger / consument met betrekking tot de melkveehouderij

Kracht van Koeien

Januari 2009

Colofon

Uitgever

Animal Sciences Group van Wageningen UR
Postbus 65, 8200 AB Lelystad
Telefoon 0320 - 238238
Fax 0320 - 238050
E-mail Info.veehouderij.ASG@wur.nl
Internet <http://www.asg.wur.nl>

Redactie

Communication Services

Aansprakelijkheid

Animal Sciences Group aanvaardt geen aansprakelijkheid voor eventuele schade voortvloeiend uit het gebruik van de resultaten van dit onderzoek of de toepassing van de adviezen.

Liability

Animal Sciences Group does not accept any liability for damages, if any, arising from the use of the results of this study or the application of the recommendations.

Losse nummers zijn te verkrijgen via de website.
Bij eventuele overname uit dit rapport is bronvermelding verplicht.

De certificering volgens ISO 9001 door DNV onderstreept ons kwaliteitsniveau. Op al onze onderzoeksopdrachten zijn de Algemene Voorwaarden van de Animal Sciences Group van toepassing. Deze zijn gedeponereerd bij de Arrondissementsrechtbank Zwolle.

Abstract

Brief of Requirements (BoR) of the citizen / consumer with regards to the dairy husbandry. The BoR indicates the actor's needs with regards to the animal husbandry system. BoR of the main actors are incorporated in the re-design of a dairy husbandry system.

Keywords

Brief of requirements, needs, dairy husbandry, citizen, consumer, systems innovation, re-design, design for systems Innovations, sustainable husbandry

Referaat

ISSN 1570 - 8616

Auteur(s)

Dr. Bram Bos
Ir. Onno van Eijk

Titel

Programma van Eisen van de burger / consument met betrekking tot de melkveehouderij. Kracht van Koeien. Rapport 185185

Samenvatting

Dit rapport gaat in op het Programma van Eisen (PvE) van de burger / consument met betrekking tot de melkveehouderij. PvE's beschrijven de behoeften van een actor wat het houderijsysteem betreft. PvE's van de belangrijkste actoren worden samengebracht in een herontwerp van het houderijsysteem.

Trefwoorden

Programma van Eisen, behoeften, melkveehouderij, burger, consument, systeeminnovatie, herontwerp, ontwerpen voor systeeminnovatie, duurzame veehouderij

Rapport 185

Programma van Eisen van de burger / consument met betrekking tot de melkveehouderij

Brief of Requirements of the citizen / consumer with regards to dairy husbandry

Dr. Bram Bos

Ir. Onno van Eijk

Januari 2009

Voorwoord

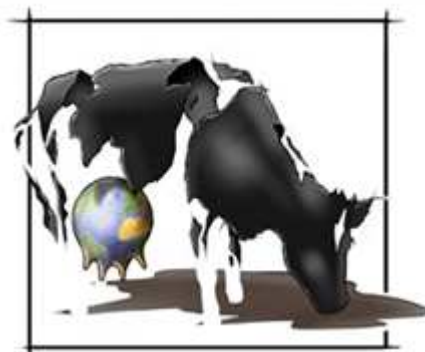
Een duurzame veehouderij. Een houderij waarin de behoeften van dier, milieu, consument en ondernemer verenigd zijn. Dit is voor veehouders een praktisch zoektocht, voor het ministerie van LNV een uitdagende ambitie. Het vraagt om een omslag in denken en doen; een systeeminnovatie. De Animal Sciences Group van Wageningen UR werkt met veehouders, bedrijfsleven en beleidsmakers aan Ontwerpen voor Systeeminnovatie. Deze ontwerpen openen nieuwe kansen om sprongen in duurzaamheid te maken.

In het project Kracht van Koeien wordt gewerkt aan innovatieve ontwerpen van een fundamenteel andere melkveehouderij. Begin 2009 zullen deze Ontwerpen voor Systeeminnovatie aan de minister worden aangeboden. In 2008 zijn ook diverse initiatieven gestart die de ontwerpen ondersteunen. Nieuwe netwerken vormen zich die met de ontwerpen aan de slag willen, die het vertalen naar de eigen situatie en het in de praktijk verder ontwikkelen.

Kracht van Koeien wordt uitgevoerd in opdracht van het Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit (LNV) in het kader van het beleidsondersteunend onderzoeksprogramma BO-07-009. Dit rapport is onderdeel en product van het project Kracht van Koeien.

Ontwerpen voor Systeeminnovatie: springplank naar een duurzame veehouderij

www.duurzameveehouderij.wur.nl

Kracht van Koeien

www.krachtvankoeien.wur.nl

Inhoudsopgave

Voorwoord

1	Inleiding	1
2	Methode nextexpertizer® onderzoek	2
3	Resultaten nextexpertizer® onderzoek	4
3.1	De betekenisruimte	4
3.1.1	Dimensie uitbuiting versus respect	4
3.1.2	Dimensie economische rationaliteit versus harmonieus samenleven.....	5
3.1.3	Dimensie natuurlijke, ongereguleerde vrijheid versus geborgde productieomstandigheden	5
3.2	Positie van elementen in de betekenisruimte.....	6
3.2.1	Percepties van stakeholder behoeften	6
3.2.2	Historie en toekomst van de veehouderij.....	6
3.2.3	Percepties van sectoren.....	7
3.2.4	Weidegang van koeien.....	8
3.2.5	Overige percepties.....	9
3.3	Onderscheiden consumentengroepen	10
3.4	Inzichten	10
4	Naar een PvE burger / consument	13
5	Conclusie	14
6	Literatuur	15
	Bijlagen	16

1 Inleiding

In veehouderijkringen is het een overbekende kreet: 'de burger' is heel iemand anders dan 'de consument'. Als burgers roepen Nederlanders allerlei fraais over hoe het beter zou moeten in de dierlijke productie, maar eenmaal in de supermarkt blijft er van die goede bedoelingen meestal maar bitter weinig over en koopt het gros slechts vlees, melk en eieren op basis van de laagste prijs. Is de Nederlandse burger inderdaad een gespleten persoonlijkheid als het om veehouderij gaat? Wat zit er achter dit (schijnbaar en blijkbaar) tegenstrijdige gedrag? En hoe zouden nieuwe ontwerpen voor veehouderijssystemen kunnen inspelen op deze gespletenheid? ASG interviewde in samenwerking met het Duitse bedrijf nextpractice 98 Nederlandse respondenten met een methode die de kwantitatieve hardheid van enquêtes combineert met de kwalitatieve betekenis van een diepte-interview. Het resultaat is een collectieve betekenisruimte die de Nederlandse bevolking hanteert over de veehouderij van toen, van nu, en in de toekomst.

De afgelopen jaren zijn er verscheidene enquêtes gehouden onder de Nederlandse bevolking om haar opvattingen over de veehouderij te achterhalen. Voorbeelden zijn de enquêtes uit 2003 uitgevoerd in opdracht van het Rathenau Instituut in Nederland en Duitsland (Verhue en Verzijden 2003; Ter Berg, Fransen en Verhue 2003) en de enquêtes uit 2001 en 2007 uitgevoerd door TNO-NIPO (Ettema 2007; Frerichs en De Wijs 2001). Het voordeel van enquêtes is, dat ze statistisch harde uitspraken kunnen doen, maar het nadeel is tegelijkertijd, dat de vraagstelling enorm veel uitmaakt voor de resultaten. Zo kunnen mensen sociaal wenselijke antwoorden geven en kom je er maar zelden achter waarom mensen op een bepaalde manier antwoorden. De betere studies combineren kwantitatieve enquêtes daarom met kwalitatieve interviews, om zodoende een beter inzicht te krijgen in de achtergronden van antwoorden. Interviews zijn echter tijdrovend en kostbaar, en de resultaten zijn moeilijk te veralgemeniseren.

Een nadeel van zowel de enquêtes als de interviews is bovendien, dat ze mensen vooral op *cognitief* niveau aanspreken: over vragen en stellingen moet je even nadenken voordat je antwoord geeft. Maar mensen oordelen en handelen natuurlijk niet alleen met hun hoofd, maar ook met hun gevoel. In andere branches dan de veehouderij is dat bijvoorbeeld zichtbaar in merktrouw. De objectieve kwaliteiten van een auto doen er natuurlijk wel toe, maar uiteindelijk speelt gehechtheid aan of de status van een Volvo of een Citroën een minstens zo belangrijke rol. Er mag nog zo weinig verschil te proeven zijn tussen biologische en gewone melk in blinde smaaktests, de wetenschap dat het biologisch is maakt voor mensen toch uit. Net als een fles wijn beter blijkt te smaken als je weet dat deze heel duur was. Maak dat maar eens zichtbaar met een enquête.

In dit rapport wordt ingegaan op het Programma van Eisen (PvE) voor de burger / consument als het gaat over de veehouderij. Dit PvE vormt, samen met PvE's voor andere actoren zoals dier, ondernemer en milieu, een essentieel onderdeel van de Ontwerpen voor Systeeminnovatie.

Een PvE burger / consument brengt de belangrijkste behoeften en eisen in kaart van burgers / consumenten in Nederland. Zoals we aan het begin zagen, lopen burgers en consumenten in de huidige situatie niet vanzelfsprekend synchroon. Ze zeggen het ene, maar ze doen het andere. Toch zijn het wezenlijk dezelfde mensen, en mag je verwachten dat er diep van binnen een logische, of op zijn minst begrijpelijke verklaring is voor de schijnbare tweespalt in oordeel en gedrag. Als we daar achter komen, kunnen we er mogelijk ook beter op inspelen, in het ontwerp van houderijssystemen, in de producten die we verkopen of in het verhaal dat we erover vertellen.

Het PvE dient op zijn minst twee doelen. Ten eerste kunnen op grond van het PvE de functies worden vastgesteld waaraan het ontwerp moet voldoen vanuit het perspectief van de burger / consument. Ten tweede zorgt het feit dat een PvE 'oplossingsvrij' is, dat de mogelijkheden worden vergroot om de behoeften te verenigen met die van andere actoren, zoals de melkkoe.

Zodoende kunnen we komen tot een duurzame veehouderij, die produceert voor een markt die wil betalen, én die bestaat in een maatschappij die deze bedrijfstak op zijn minst accepteert, en op zijn best graag wil hebben. Een veehouderij dus, die én consumenten én burgers weet aan te spreken. Een veehouderij met sterk verbeterd welzijn, maar zonder markt is niet duurzaam. Maar ook een veehouderij met een markt, maar zonder maatschappelijke legitimiteit houdt het niet lang vol.

2 Methode nextexpertizer® onderzoek

Om inzicht te krijgen in oordeel en gedrag van mensen en het verschil daartussen, moeten we proberen dieper door te dringen in wat mensen daadwerkelijk beweegt. Maar hoe doe je dat? We kunnen tenslotte niet 16 miljoen Nederlanders op de sofa van de psycholoog leggen. En nog een enquête zal ons niet meer opleveren dan we al weten.

Met het Duitse bedrijf nextpractice bewandelden we een hele andere weg. nextpractice heeft een methode ontwikkeld (*nextexpertizer*®, NE) die de statistische kracht van enquêtes combineert met de rijkdom aan kwalitatieve betekenis van interviews (Kruse 2007, 2004). In het kader wordt de methode van nextpractice nader toegelicht.

De gestructureerde interviews in NE zijn gebaseerd op het veelgebruikte psychologische principe van 'pair comparisons'. Een interview start met een beperkt aantal (enige tientallen) startelementen (zie bijlage 3). In een merkenonderzoek voor Volvo zouden dat bijvoorbeeld alle merken auto's kunnen zijn plus een aantal elementen die de geïnterviewde zelf betreffen ('mijn eisen als consument'; 'wat werkelijk belangrijk voor me is', 'mijn eerste auto', "mijn ideale auto").

Stap 1

De geïnterviewde krijgt twee startelementen voorgelegd en gevraagd of deze 'meer verschillend' of 'meer gelijk' zijn.

Als ik de "Mijn ideale auto" moet vergelijken met een "Hummer" zie ik vooral een verschil; dus meer verschillend.

Stap 2

De respondent wordt gevraagd uit te leggen waar het verschil precies in zit of waar de overeenkomst op gebaseerd is.

Mijn ideale auto wordt vooral gekenmerkt door de eigenschap zuinig met brandstof. In tegenstelling/vergelijking hiermee is een Hummer vooral gekenmerkt door de eigenschap benzineslurpend.

Stap 3

Die zelf geformuleerde kwalificaties of descriptions ('zuinig met brandstof' en 'benzineslurpend') worden vervolgens gebruikt om alle andere startelementen mee te kwalificeren. De descriptions geven inhoud aan de overeenkomsten en verschillen.

Wat is de beste beschrijving voor een Volvo (of Renault, Citroën, Toyota, mijn eerste auto e.d.)

Deze is eerder zuinig

Deze is eerder benzineslurpend

Deze zit tussen beide eigenschappen in

Deze beschrijving is niet van toepassing op dit begrip (merk)

Een dergelijke ronde van drie stappen wordt vervolgens een aantal keren herhaald met steeds twee andere startelementen, totdat het punt bereikt is dat de geïnterviewde in herhaling valt (gemiddeld circa tien rondes). Een gemiddeld interview duurt anderhalf uur, en wordt uitgevoerd door een getrainde interviewer, die de sequentie van rondes doorloopt met behulp van een laptop en speciale software.

Op deze manier worden per interview niet alleen de startelementen ten opzichte van elkaar kwantitatief geïnterpreteerd, maar ook de *descriptions*. Er ontstaat een datamatrix waarin de startelementen en de descriptions een discrete kwantitatieve afstand tot elkaar hebben. De descriptions kennen bovendien altijd een tegengestelde description op grote afstand (zoals 'zuinig' versus 'energieslurpend').

Met een voldoende groot aantal interviews (in ons geval $n=98$) levert dit een dataset met meer dan duizend descriptions op, die allemaal kwantitatief geïnterpreteerd zijn ten opzichte van dezelfde startelementen, en daarmee ook ten opzichte van elkaar. Daardoor is het mogelijk om deze dataset met statistische technieken te analyseren. Allereerst wordt op basis van factoranalyse gekeken welke factoren ('dimensies') de variatie in de dataset het beste verklaren. In de regel levert factoranalyse tussen de drie en zes factoren op, waarvan de belangrijkste drie ook het grootste deel van de variatie verklaren. In eerste instantie zijn dat puur statistische 'factoren': twee statistisch significante clusters van descriptions die tegenover elkaar liggen.

Deze drie belangrijkste factoren vormen de drie 'dimensies' van een bol (XYZ) waarin de descriptions vervolgens worden geprojecteerd op basis van hun onderlinge afstand. Ook in dit onderzoek verklaarden drie dimensies het grootste deel van de variatie in de dataset.

Vervolgens worden op basis van een gestandaardiseerde procedure clusters van descriptions in deze 3D-ruimte geprojecteerd op een 2D-vlak en benoemd door de analist. Deze clusters vormen de zogenaamde 'topics'. In deze bewerking wordt overgestapt van pure statistiek naar kwalitatieve interpretatie: de positie van de descriptions in dit 2D-vlak ten opzichte van elkaar is nog steeds wiskundig bepaald, maar de aggregatie van die descriptions tot betekenisvolle clusters is werk voor een menselijke interpretator, die bekijkt welke nabijgelegen descriptions onder één betekenisvolle noemer gebracht kunnen worden. De precieze grens tussen het ene en het andere topic is daarmee voor interpretatie vatbaar, maar is zeker niet willekeurig.

Topics worden vervolgens geclusterd tot 'semantische velden': hoofdgroepen van onderwerpen die paarsgewijs tegenover elkaar staan. Het geheel van dimensies, semantische velden, de onderliggende topics en hun positie ten opzichte van elkaar noemt nextpractice de 'Bedeutungsraum', of 'Semantic Horizon'. Een goed Nederlands equivalent is wat ons betreft 'betekenisruimte'. Deze betekenisruimte is het collectieve referentiekader of Frame of Reference (*Schön*) waarmee de respondenten naar het onderwerp kijken. Je zou het ook als een collectieve achtergrondtheorie kunnen beschouwen op basis waarvan mensen oordelen en handelen. Het sterke punt is, dat deze betekenisruimte voortkomt uit pair comparisons van elementen, en niet gebaseerd is op vooraf geformuleerde vragen (die al een bepaalde hypothese vooronderstellen en een bepaald repertoire aan mogelijk antwoorden vooronderstellen).

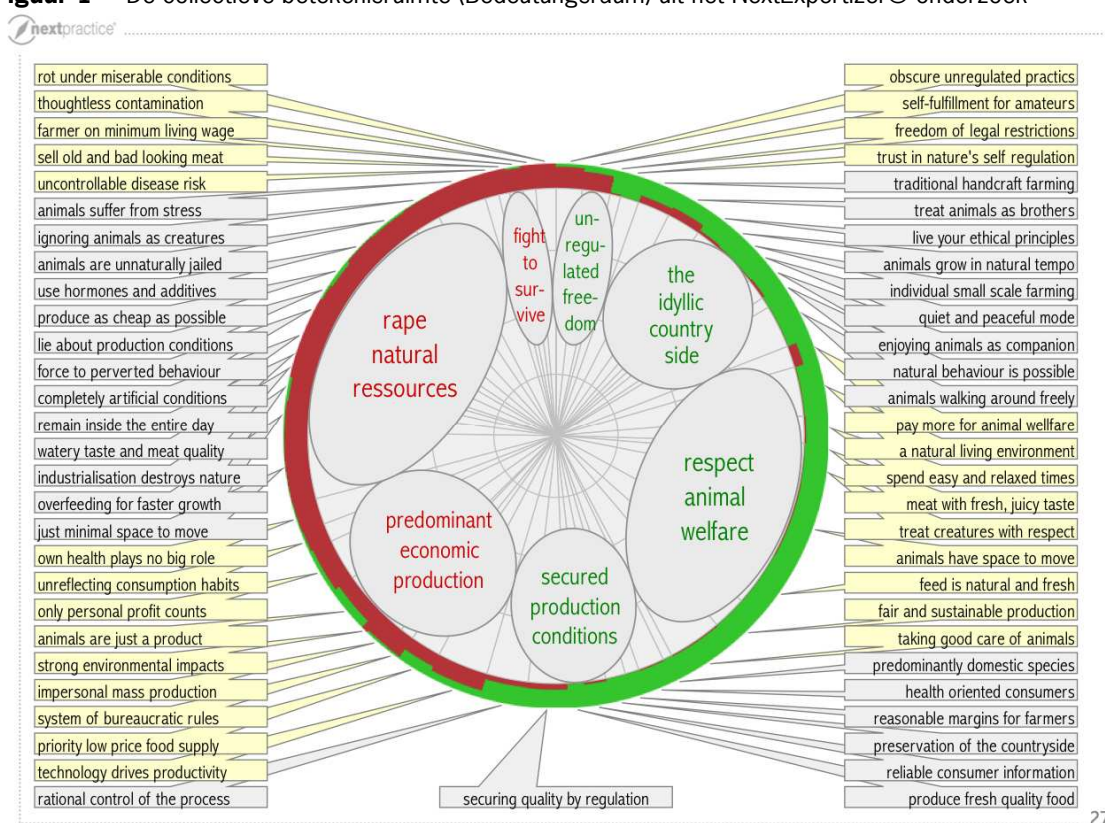
Op basis van de methodologische onderbouwing van nextexpertizer® (Kruse 2007; Sperlinger 1976) en de ervaring van nextpractice mogen wij er vanuit gaan dat de betekenisruimte representatief is voor de Nederlandse bevolking, gegeven de steekproef van 98 respondenten met een goede verdeling over geslacht, regio, opleiding e.d. Met 98 andere respondenten zou het onderzoek tot hetzelfde resultaat leiden. Hoogstens zou de precieze bewoording van de descriptions verschillen, en zou een andere analist wellicht iets andere formuleringen voor de topics en semantische velden kiezen. Elke interpretatieslag van de analist is overigens volstrekt traceerbaar in de ruwe data.

3 Resultaten nextexpertizer® onderzoek

3.1 De betekenisruimte

In deze studie werden 57 topics geïdentificeerd, die samen de 2D-ruimte vullen. Op basis van de eerder bepaalde drie dimensies (nu in een 2D vlak geprojecteerd) zijn de topics vervolgens geclusterd tot zeven¹ semantische velden.

Figuur 1 De collectieve betekenisruimte (Bedeutungsraum) uit het NextExpertizer® onderzoek

De betekenisruimte geeft in zichzelf al een goed idee van het wereldbeeld van respondenten over de veehouderij (zie **Figuur 1**). De drie dimensies spannen de ruimte op in drie fundamentele tegenstellingen, in volgorde van hun verklaring van de variatie:

1. Uitbuiting versus respect [*rape natural resources* versus *respect animal welfare*]
2. Economische rationaliteit versus harmonieus samenleven [*predominant economic production* versus *the idyllic country side / living together harmoniously*]
3. Natuurlijke, ongereguleerde vrijheid versus geborgde productieomstandigheden [*fight to survive & unregulated freedom* versus *secured production conditions*]

3.1.1 Dimensie uitbuiting versus respect

Dit is qua omvang de belangrijkste verklarende dimensie in de betekenisruimte, en ook de meest zwart-witte. Ze verradert het fundamentele ongemak van mensen met dierlijke productie. Ze drukt de overtuiging uit dat als we alleen aan onszelf denken, de dieren en de rest van de natuur het kind van de rekening zijn.

¹ In de NE studie is één semantic field, dat gaat over 'vrijheid' (versus 'geborgde productieomstandigheden') gesplitst in twee subvelden omdat ze zo evident twee zijden van dezelfde medaille benoemen ('vechten om te overleven' en 'ongereguleerde vrijheid').

Aan de positieve kant staat 'respect animal welfare'. Belangrijke topics in dit semantisch veld zijn 'goed voor dieren zorgen'; 'een natuurlijke leefomgeving'; 'eerlijke en duurzame productie'; 'natuurlijk en vers voer'; en 'dieren hebben ruimte om te bewegen'. Een opvallend grensgeval is 'meer betalen voor dierenwelzijn', waar iets meer dan de helft positief over oordeelt.

Daartegenover staat de zwarte kant van de veehouderij, het misbruik van de natuur en van dieren. Hier verzamelt zich alle slechts dat de veehouderij wel wordt aangewreven. Belangrijke topics zijn 'dieren lijden onder stress'; 'het gebruik van hormonen en additieven'; 'minimale ruimte om te bewegen'; 'overvoeren van dieren voor maximale groei'; 'de industrie die de natuur vernietigt' en 'zo goedkoop mogelijk produceren'.

Op deze dimensie is ook de overtuiging te vinden dat niet alleen de dieren, maar ook de productkwaliteit onder misbruik lijdt. Het topic 'Vlees met verse, sappige smaak' valt statistisch samen met het onderdeel 'respect animal welfare', terwijl 'Waterige smaak en vleeskwaliteit' een aspect is van het onderdeel 'rape natural resources'. Kortom: de manier waarop we met dieren omgaan heeft (in de perceptie van mensen) ook een groot effect op de kwaliteit van het product. Wat je geeft, krijg je terug.

3.1.2 Dimensie economische rationaliteit versus harmonieus samenleven

De kern van deze dimensie is de oppositie van het 'ik' van de geliberaliseerde economie waarin efficiency en winstmaximalisatie centraal staan, en het 'wij' van de gemeenschapszin, waarin dieren een vanzelfsprekende en gelijkwaardige plek hebben en waar werken en leven in balans zijn met hoe mens en dier van nature in elkaar steken.

Aan de ene kant staat de nadruk op economische productie, dat topics omvat als 'dieren enkel als product', 'focus slechts op persoonlijke winst', 'grote milieu-impact', 'productiviteitsverhoging door technologie', 'onpersoonlijke massaproductie' en een 'voorkeur voor voedsel tegen lage prijzen'.

Aan de andere kant staat een cluster van topics, dat door de analist 'the idyllic country side' is genoemd, maar dat - in de Nederlandse context - beter 'living together harmoniously' zou kunnen heten. Belangrijke topics hier zijn 'behandel dieren als broeders'; 'traditioneel ambachtelijk boeren'; 'leven naar je ethische principes'; en 'genieten van het gezelschap van dieren'.

Deze dimensie is minder zwart-wit dan de eerste: we zien hier aan beide polen topics die door sommigen als positief en door anderen als negatief worden gewaardeerd. Sommigen vinden de lage prijzen voor voedsel bijvoorbeeld positief, terwijl anderen dat juist een probleem vinden. Ook de topic 'behandel dieren als broeders' komt voort uit zeer verschillende waarderings: sommigen vinden de aandacht van anderen voor dieren sterk overdreven, terwijl anderen juist de gelijkwaardigheid van mens en dier benadrukken.

3.1.3 Dimensie natuurlijke, ongereguleerde vrijheid versus geborgde productieomstandigheden

Hoewel deze dimensie de kleinste van de drie is in termen van verklaring van variatie in de data, is deze inhoudelijk misschien nog wel de spannendste, omdat hier de overgang zit tussen zwart en wit, tussen goed en kwaad. Deze dimensie gaat in essentie over de spanning tussen vrijheid en zekerheid.

Aan de ene kant vinden we het semantische veld 'geborgde productieomstandigheden'. Die borging betreft veel verschillende aspecten: gezondheid, kwaliteit en behoud van het landschap, maar ook betrouwbare informatie voor consumenten en redelijke marges voor boeren.

Daartegenover staat in negatieve zin de anarchie, een minimaal inkomen voor boeren en het op jezelf teruggevoerd worden ('fight to survive') maar tegelijk ook de vrijheid van regels ('unregulated freedom'). Aan deze kant van de pool hoort zowel het heel positieve vertrouwen in de zelfregulering van de natuur, als negatief beschouwde obscure, ongereguleerde praktijken en amateurisme.

Deze drie dimensies samen schetsen het kader waarbinnen de veehouderij wordt gepercipieerd door burgers. Daarbij benadrukken we dat de dimensies en de topics 'tevoorschijn komen' uit data die zijn gebaseerd op basale vergelijkingen (pair comparisons) van een veertigtal startelementen, die in zichzelf weinig tot geen inherente lading in betekenis dragen, zoals 'koeien houden', 'huisdieren', 'veehouderij binnen', 'veehouderij buiten'.

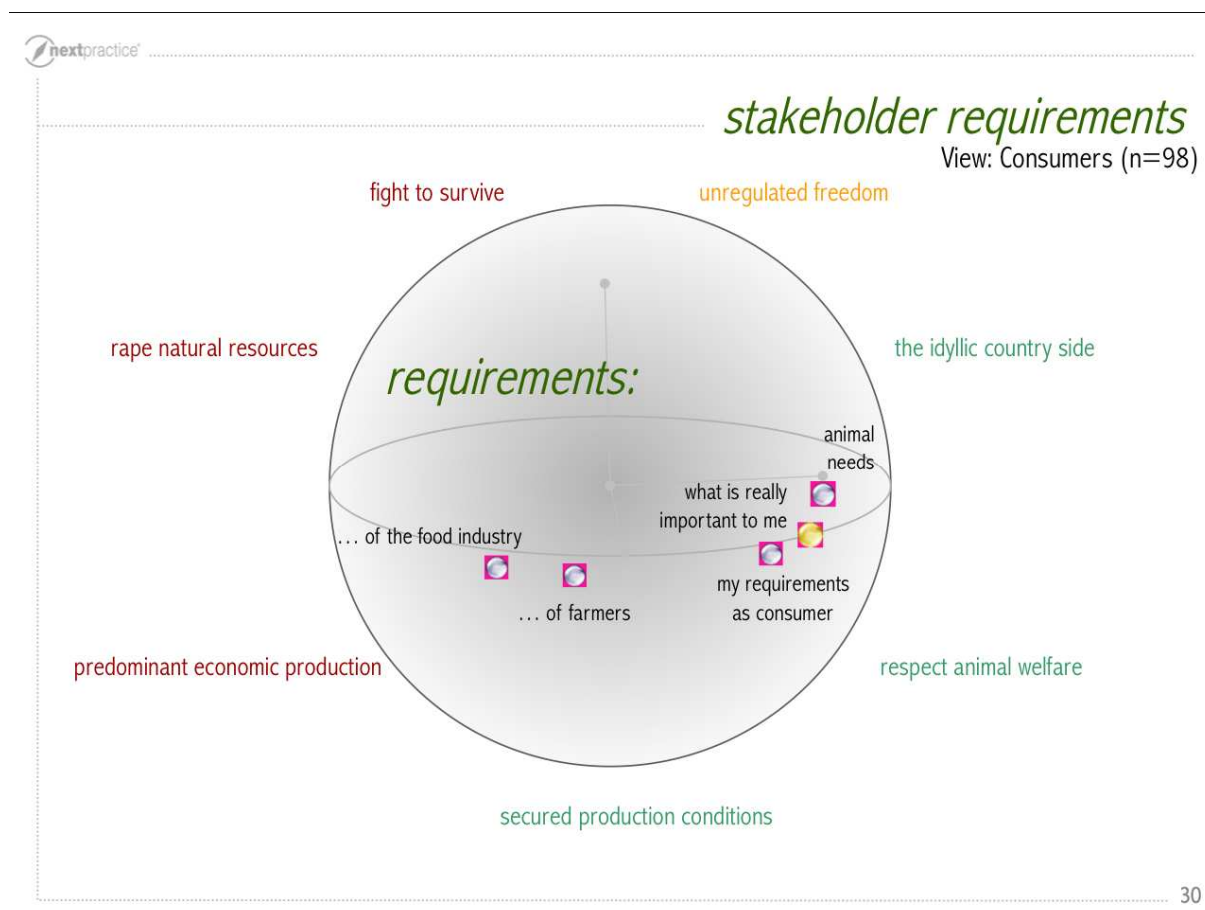
3.2 Positie van elementen in de betekenisruimte

Naast een blik op de betekenisruimte op zichzelf, kunnen we bekijken waar in deze betekenisruimte zich de elementen bevinden die in deze studie ter vergelijking zijn aangeboden. Zo kunnen we een reeks van analyses maken, die meer specifieke uitspraken opleveren over aspecten van de veehouderij.

3.2.1 Percepties van stakeholder behoeften

Als eerste kunnen we kijken hoe de respondenten de behoeften van andere stakeholders zien. In hoeverre liggen behoeftes van het dier, de boer, de voedingsindustrie, ik als consument en de typische consument in lijn met “wat echt belangrijk voor me is” (zie figuur 2). Hier wordt door respondenten een duidelijk onderscheid gemaakt. Wat belangrijk is voor henzelf, voor hen als consument en voor het dier ligt allemaal tamelijk dicht bij elkaar in de hoek van harmonieus en respectvol. De typische consument, de boer en in meest extreme vorm de voedingsmiddelenindustrie worden in de andere hoek geplaatst. Hun behoefte wordt gekenmerkt door economische focus en daarnaast de gecontroleerde omstandigheden. Er zijn ook correlaties berekend tussen “wat belangrijk is voor mij” en de behoeften van andere stakeholders. Wat dan opvalt, is dat de eigen waarden bijna volledig overlappen met de (toegekende) behoeften van het dier (0,96), maar dat men zich heel weinig verbindt aan de wensen van de typische consument (0,24).

Figuur 2 Stakeholder requirements

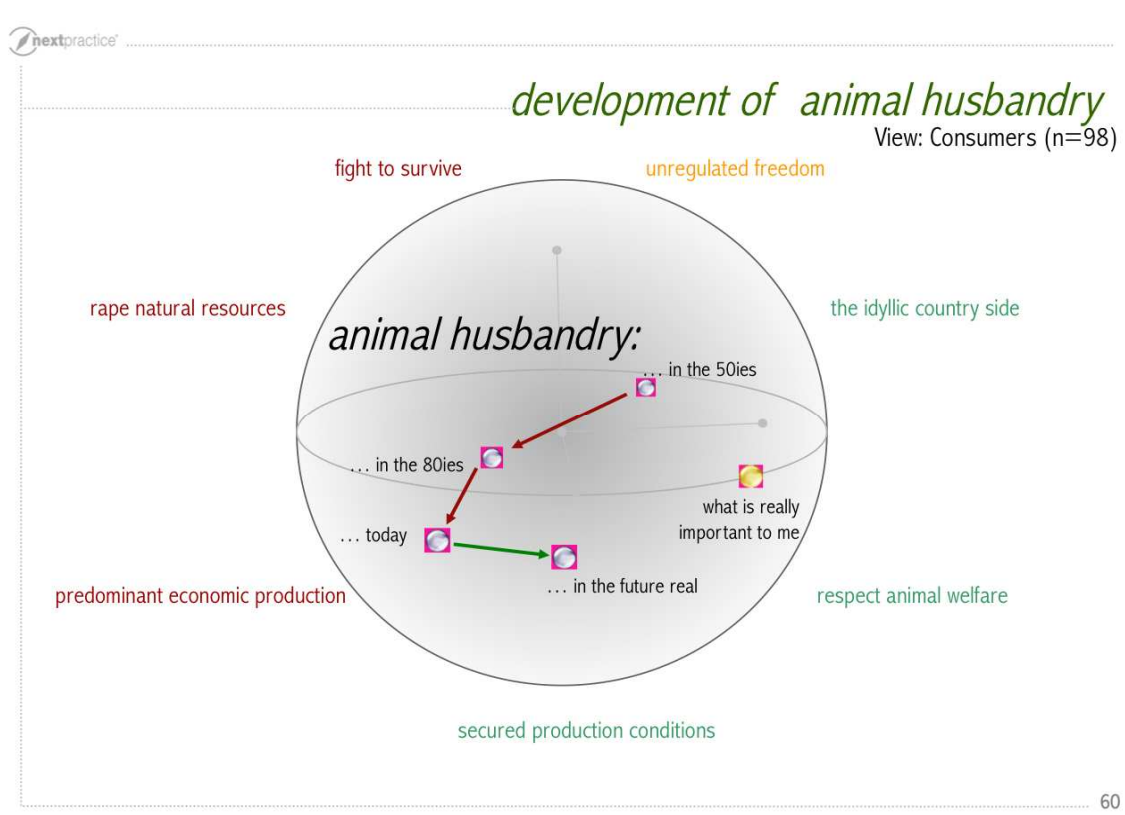

3.2.2 Historie en toekomst van de veehouderij

Respondenten hebben aangegeven hoe zij kijken naar de veehouderij van de jaren '50, de jaren '80, de veehouderij op dit moment en die in de verwachte toekomst. Dit alles kan weer worden afgezet tegen “wat echt belangrijk voor mij is” (zie figuur 3). De verwachting die respondenten hebben voor de nabije toekomst van de veehouderij is grosso modo een netjes evenwicht tussen respect voor het dier en economische productie in goed geborgde productieomstandigheden. Niet het ideaal, maar veeleer een balans tussen conflicterende behoeften.

De overheid en regelgeving krijgen hier de bal toegespeeld om voor dat evenwicht te zorgen. Men verwacht niet speciaal iets van technologische vernieuwing.

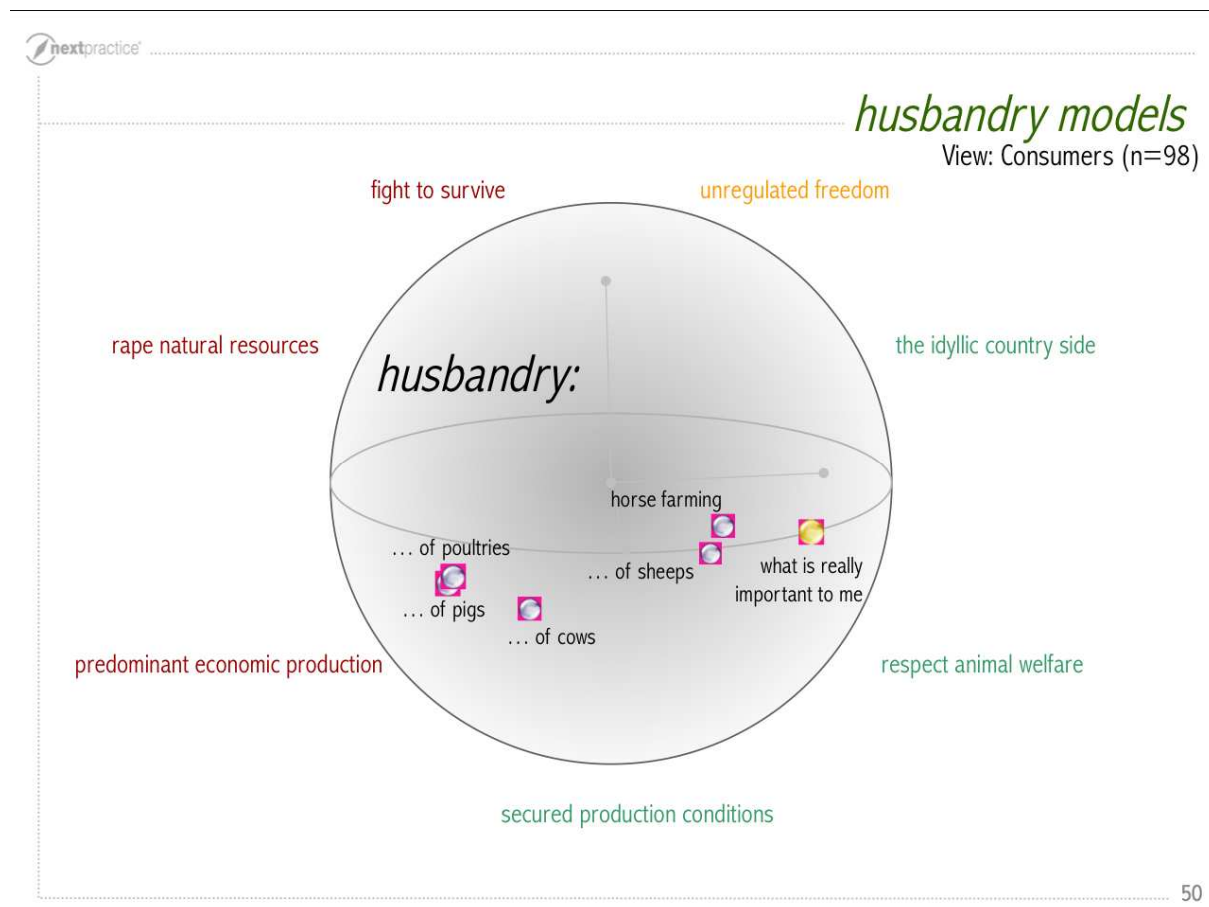
Figuur 3 Development of animal husbandry

3.2.3 Percepties van sectoren

Ook de verschillende veehouderij sectoren zijn ten opzichte van elkaar geplaatst. De melkveehouderij ligt in de betekenisruimte iets dichterbij het ideaal van de respondenten dan de intensieve veehouderij (varkens en pluimvee), maar tot onze verrassing was het verschil niet zo groot (zie figuur 4). Een belangrijke verklaring hiervoor lijkt te zijn dat de respondenten het houden van koeien niet automatisch associëren met koeien die buiten lopen. Zodra dat element wordt toegevoegd, komt het houden van koeien veel dichterbij het ideaal te liggen. Zie ook bijlage 2 (verschillende vormen van houden van koeien en hun positie in de betekenisruimte).

Figuur 4 Husbandry models: de relatieve positie van verschillende vormen van dierhouderij in de betekenisruimte, en het ideaal van respondenten ('what is really important to me'). Het houden van koeien ligt iets dichterbij het ideaal dan de intensieve veehouderij, maar schapen en paarden scoren veel beter.

3.2.4 Weidegang van koeien

Weidegang van koeien staat in de praktijk onder druk, terwijl veel maatschappelijke partijen, maar ook de overheid streven naar het behoud van de weidegang van koeien. Uit eerdere enquêtes blijkt ook de grote waardering die het algemene publiek aan weidegang verbindt (Ettema 2007; Van den Pol-Van Dasselaar 2005; Frerichs and De Wijs 2001).

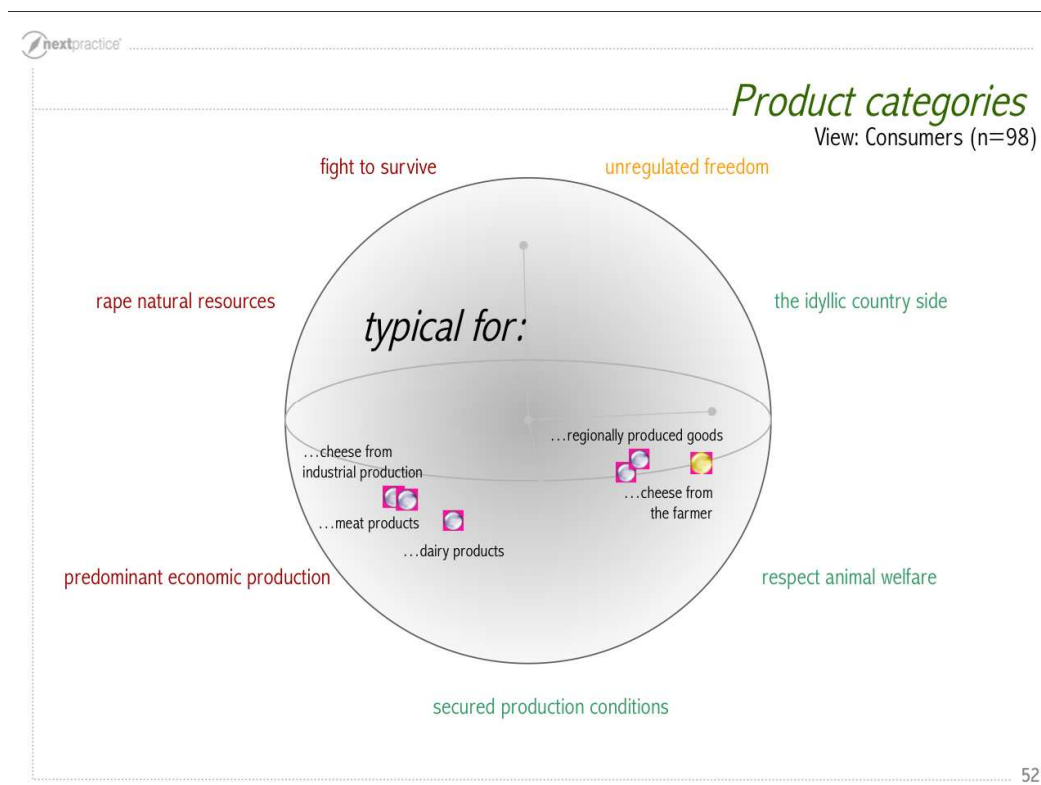
In het NE-onderzoek is daarom specifiek ingegaan op het verschil tussen koeien in de stal, koeien in de wei, en koeien die gehouden worden in de stal én in de wei. In bijlage 2 staan de figuren bij deze elementen. Hieruit blijkt tegelijk een overduidelijke bevestiging van de resultaten van eerdere enquêtes, maar ook het verrassende feit dat de initiële perceptie van koeien houden helemaal niet associeert met diervriendelijkheid of respect voor dierenwelzijn. Het element 'typical husbandry of cows' associeert in hoge mate met de semantische velden 'predominant economic production' en 'secured production conditions', en is daarmee vrijwel gelijk gepositioneerd als de intensieve vormen van dierhouderij. Zodra er echter specifieke vormen van houden van koeien als element worden gepresenteerd blijkt het contrast in beoordeling enorm groot. *Koeien in de stal* scoren heel slecht: topics als 'weinig ruimte', 'altijd binnen blijven', 'gebruik van hormonen', 'dieren zijn slechts een object', 'boeren met een zeer laag inkomen', en 'eenzijdige nadruk op lage prijzen' zijn hiermee geassocieerd. De mengvorm (*koeien in de stal én in de wei*) doet het al een stuk beter, maar uit de grafiek blijkt ook ambiguïteit, gezien de pieken naar beide zijden van de Bedeutungsraum. *Koeien in de wei* scoren daarentegen enorm goed aan de positieve kant: zowel het respect voor dierenwelzijn, als geborgde productiecondities en het harmonieuze samenleven zijn met deze vorm van koeien houden geassocieerd.

Het contrast is bijzonder scherp. Koeien in de wei wordt als vrijwel gelijk gezien aan het ideaalbeeld van hoe we met dieren zouden moeten omgaan. In de grafiek wordt dan ook duidelijk dat koeien in de wei in het geheel niet met economische productie wordt geassocieerd, maar wél met goede marges voor de boer, hoge productkwaliteit en duurzame productie.

3.2.5 Overige percepties

Als we dan tot slot kijken waar producten van verschillende vormen van veehouderij worden geplaatst zien we een heldere tweedeling (zie figuur 5). Wat van de boer komt, of uit de regio is goed, geeft respect. Kaas, vlees en zuivel van de fabriek zijn economische consumptiegoederen.

Figuur 5 De positie van verschillende productsoorten in de betekenisruimte. Een scherp verschil wordt gemaakt tussen streekproducten en producten (direct) van de boer, en industriële productie. De streek- en boerenproducten worden sterk geassocieerd met respect voor het dier en het landschap.

3.3 Onderscheiden consumentengroepen

Alle hiervoor genoemde resultaten hebben betrekking op de resultaten van alle geïnterviewden samen. Maar binnen deze groep zijn natuurlijk ook verschillen te zien. Op basis van de plaatsing van de elementen kunnen duidelijk herkenbare groepen van consumenten worden onderscheiden. Deze groepen delen de collectieve betekenisruimte maar verschillen in waar zij de verschillende elementen plaatsen. Binnen de dataset van het NE-onderzoek zijn drie verschillende groepen respondenten te onderscheiden. Op basis van de verschillende accenten die deze groepen leggen in de Bedeutungsraum, kan het onderscheid tussen deze groepen geïnterpreteerd worden als verschillende coping strategies met de spagaat mens-dier:

- “Romantici” (50%)
Voor de romantici was vroeger de veehouderij goed, maar is deze grondig verpest. De romantici zeggen weer te zoeken naar harmonie met hun omgeving. Maar tegelijkertijd zijn zij tweeslachtig in het nemen van de bijbehorende consequenties (ze willen er niet voor betalen, iets voor laten). Het lijkt erop alsof de romantici de verantwoordelijkheid buiten zichzelf plaatsen. Tegelijkertijd hebben ze ook een duidelijk wantrouwen jegens teveel regels en jegens de voedselindustrie. De verwachte toekomst van de veehouderij staat nog ‘mijlenver’ af van wat de romantici werkelijk belangrijk vinden. De romantici: ervaren de tegenstrijdigheden mens-dier, maar achten het in principe mogelijk dat het belangenconflict in een andere wereld niet zou hoeven te bestaan. Het is de economische rationaliteit en het menselijk egoïsme dat de natuurlijke saamhorigheid van mensen en dieren perverteert. In de barre werkelijkheid *schipperen* zij tussen hun eigen behoeften en die van dieren en de natuur.
- “Pragmatici” (35%)
Voor de pragmatici doorloopt de veehouderij een logische en stapsgewijze ontwikkeling. Pragmatici hebben behoefte aan gecontroleerde en veilige producten, en vertrouwen daarbij voornamelijk op regelgeving en technologie. De verwachte toekomst van de veehouderij ligt in lijn met wat werkelijk belangrijk voor hen is. De pragmatici *accepteren* het belangenconflict tussen dieren en mensen en vinden het geen enkel probleem dat de mens zich daarbij boven het dier plaatst. Onnodig lijden moet je natuurlijk voorkomen, maar uiteindelijk zijn productiedieren er gewoon voor de mens.
- “Ethici” (15%)
Voor de ethici is de veehouderij altijd anders geweest dan gewenst. De ethici kijken echter optimistisch naar de wereld, en lijken zelf verantwoordelijkheid te willen nemen om zaken te veranderen. Zij vertrouwen op de kracht van hun eigen ethische principes van respect en harmonie. De ethici verwachten dat de veehouderij in de nabije toekomst een grote sprong zal maken naar respectvolle productie voor mens, dier en milieu. Ze verwachten dat deze toekomstige veehouderij veel dichter komt te liggen bij wat werkelijk belangrijk voor hen is. Ethici vinden dat je vanuit *principes* een keuze dient te maken in het conflict mens-dier. Als je dieren belangrijk vindt, moet je daar zelf in je eigen handelen gevolgtrekkingen aan verbinden, bijvoorbeeld door anders te gaan eten.

Het inzoomen op specifieke wensen/topics binnen deze groepen geeft zicht op waar de kritieke punten liggen bij de beoordeling van de veehouderij. Je zou - op basis daarvan - voor elke groep een specifiek houderijsysteem kunnen ontwerpen.

3.4 Inzichten

De zo verkregen betekenisruimte (het geheel van semantische velden, topics en descriptions) is op zichzelf al inzichtgevend. We destilleren daarom eerst een aantal algemene lijnen uit de betekenisruimte.

1. De veehouderij in Nederland wordt sterk beschouwd en beoordeeld in termen van (absoluut) goed en (absoluut) fout, en kent relatief weinig diepgang.

De polariteit in de betekenisruimte is sterk *normatief* van aard: de semantische velden en topics aan de ene kant dragen vrijwel in alle gevallen een negatief, veroordelend karakter, terwijl de overzijde juist positieve aspecten benoemt. Dit zwart-witte beeld komt ook tot uitdrukking in de ruwe datamatrixen per interview. In vergelijking met andere studies van nextpractice (bijvoorbeeld rond mediagebruik of auto-merken in Duitsland; T. Warnke, persoonlijke communicatie) zijn er erg weinig grijswaarden en nuances. Ook kan de gemiddelde geïnterviewde in deze studie zeven in zijn ogen relevante polariteiten benoemen t.o.v. een gemiddelde van tien polariteiten in andere Nextexpertizer studies.

2. Uitbuiting, respect, economische rationaliteit, harmonieus samenleven, ongereguleerde vrijheid en geborgde productieomstandigheden zijn de belangrijkste aspecten op basis waarvan Nederlandse burgers hun oordeel vormen over (allerlei aspecten van) de Nederlandse veehouderij.

Deze zes aspecten (gevat in drie polaire dimensies) zijn weliswaar de belangrijkste, maar niet de enige aspecten die invloed hebben op de oordeelsvorming van Nederlandse burgers. Ze verklaren het gros van de variatie in de data op basis van statistiek. Andere dimensies (of 'dilemma's', zoals mooi-lelijk; nationaal-internationaal) zijn niet irrelevant, maar hebben in deze dataset minder verklarende kracht voor het oordeel van burgers. Dit is ten dele een effect van de gekozen set van startelementen. Een wezenlijk ander vertrekpunt (bijvoorbeeld de veehouderij in internationaal perspectief) had ook tot een andere betekenisruimte geleid.

3. Er zijn veel descriptions die focussen op het dier.

Het dier lijkt op basis daarvan belangrijker dan bijvoorbeeld de boer en het milieu, hoewel die ook af en toe genoemd worden. Ze is schijnbaar ook belangrijker dan de eigen consumptie. De aandacht voor het dier komt natuurlijk niet helemaal uit de lucht vallen, omdat een flink deel van de startelementen van doen heeft met verschillende vormen van dierhouderij. Toch is het grote contrast met de kleinere aandacht voor andere belangen opvallend, omdat ook op die andere gebieden startelementen zijn aangeboden. De 'behoeften van het dier' vallen vrijwel samen met 'wat ik het belangrijkste vind'.

4. De Nederlandse burger is zeer ambigue als het gaat om vrijheid en zekerheid in de Nederlandse veehouderij.

De derde polariteit - ongereguleerde vrijheid versus geborgde productieomstandigheden - levert minder zwart-wit beelden op dan de andere twee polariteiten. Nederlandse burgers lijken hier een minder eenduidige mening te hebben.

5. Nederlandse burgers zien de veehouderij als een verschijnsel met fundamentele tegenstellingen.

De betekenisruimte van respondenten omtrent de veehouderij wordt sterk bepaald door (de perceptie van) fundamentele tegenstellingen: van belangen, van wijzen van ordening. Je zou kunnen zeggen dat men van mening is dat gebruik van het dier (en de natuur als geheel) voor menselijke doeleinden in kapitalistische marktomstandigheden zonder verdere borging door bv de overheid leidt tot uitbuiting en disrespect.

Daarnaast zijn er een aantal lessen te trekken uit de positionering van elementen in de betekenisruimte:

6. De veehouderij krijgt vorm in de fundamentele tegenstelling tussen het 'ik' van de winst en het gebruik, en het 'wij' van de gemeenschap en het eerlijk delen.

Dit geven de eerste twee dimensies - uitbuiting versus respect en economische rationaliteit versus harmonieus samenleven - samen weer. De polariteiten zijn nogal zwart-wit (goed of slecht) waarbij de respondent zelf, samen met het dier, aan de 'goede' kant staat, terwijl alles wat met commerciële dierlijke productie te maken heeft aan de 'slechte' kant zit. Er zitten echter wel gradaties in. Zo denkt men dat boeren minder 'fout' zijn dan de voedselindustrie en dat de melkveehouderij ietsje minder fout is dan de intensieve veehouderij. Vooral dit laatste scheelt verrassend weinig.

7. De oorzaak voor de tegenstellingen in de Nederlandse veehouderij wordt primair bij anderen gelegd.

De Nederlandse burger schaart zichzelf aan de goede kant bij het dier. Anderen (consumenten, de voedselindustrie, de boeren) zijn degenen die hun eigen belang laten prevaleren boven die van de natuur, het dier of de kwaliteit van het product of het landschap.

8. Het ideaal van de Nederlandse burger is dat de behoeften van dieren en die van hemzelf volledig congruent is.

Het onderscheid tussen 'my requirements as a consumer' en 'the requirements of a typical consumer' is groot. Daarentegen zijn 'my requirements as a consumer' verrassend genoeg vrijwel identiek aan 'animal needs'. In de 'ideale wereld' zijn derhalve de behoeften van dieren en die van respondenten volledig congruent. Dat dit in de werkelijkheid niet het geval is, komt door de wijze waarop we onze samenleving hebben ingericht (markteconomie), en het daarmee intrinsiek verbonden streven naar eigen belang.

9. De Nederlandse burger verkeert in een spagaat van (op dit moment conflicterende) behoeften, waar ze dagelijks een keuze in hebben te maken.

Gedacht vanuit de systematiek van het PvE zouden de behoeften van dieren en van mensen dus congruent kunnen worden opgevat, maar dat is een te oppervlakkige conclusie. Zowel de verschillende polariteiten in de betekenisruimte als het scherpe onderscheid tussen 'me as a consumer' en 'the typical consumer' geven aan dat de tegenstellingen feitelijk ook in ieder individu zelf zitten. Respondenten hebben verschillende behoeften die ze het liefst allemaal zouden bevredigen, maar waarvan ze wel weten dat ze in de reële werkelijkheid *op dit moment* (en misschien wel fundamenteel) niet met elkaar verenigbaar zijn. Bijvoorbeeld:

- De behoefte aan betaalbaar voedsel versus de behoefte aan respect voor dieren en de natuur;
- De behoefte aan veilig voedsel en productiegaranties, versus de behoefte aan individuele vrijheid van beperkingen door regels, en de behoefte aan natuurlijke zelfregulering
- De behoefte aan snelheid, beschikbaarheid en efficiency (van productie) versus de behoefte aan een natuurlijk tempo, en rust (voor mens en dier).

10. De perceptie van een normale melkveehouderij zonder expliciete weidegang staat voor burgers dicht bij de perceptie van de intensieve veehouderijsectoren

Het buiten zijn van koeien ('weidegang') is dus een bijzonder belangrijk onderscheidend beoordelingscriterium voor respondenten, maar er is geen automatische associatie tussen melkveehouderij en het buiten zijn van koeien. Weidegang en melkveehouderij zijn dus niet vanzelfsprekend in de belevenis van de burger!

11. Koeien in de wei staan voor burgers in een sterk en positief contrast staan tot alle andere vormen van dierlijke productie.

Tegelijk is het voor burgers helemaal niet vanzelfsprekend dat koeien buiten lopen: men associeert koeien houden niet automatisch met buiten zijn of weidegang. Het ligt gezien de bredere Bedeutungsraum dan ook niet voor de hand dat een simpele mededeling op een melkpak dat de koeien in de wei hebben gelopen overtuigend zal werken: als tegelijkertijd de industriële productie en de lage prijs er vanaf straalt, zal een dergelijke mededeling niet het basale wantrouwen wegnemen tegen de voedselindustrie (waartoe ook de zuivelcoöperaties behoren) en haar nadruk op rationele economische productie. Koeien in de wei horen in een pakket, waarin zowel dierenwelzijn, als eerlijke prijzen voor boeren, productkwaliteit en aandacht voor natuur en landschap zijn opgenomen.

4 Naar een PvE burger / consument

Je zou natuurlijk voor elke groep een specifiek houderijsysteem kunnen ontwerpen, maar dat gaat voorbij aan de vraag of het niet mogelijk is in één ontwerp alle drie de groepen te bedienen. Immers: als de romantici gelijk hebben, en dus de gepercipieerde belangenconflicten (tussen mens en dier, tussen mens en natuur, tussen mens en mens) niet inherent zijn verbonden met het houden van dieren voor productie, is het in theorie mogelijk dat een houderijsysteem ook de keuze die de ethici en de pragmatici maken, overbodig maakt. In dit *'romantisch ideaal'* is de eerste vereiste dat er geen sprake meer is van belangentegenstellingen – tussen boer en consument, tussen dier en boer, tussen dier en consument etc. Onder vrije markt omstandigheden is er per definitie sprake van een belangentegenstelling (tussen koper en verkoper bijvoorbeeld), dus geheel vrij van zulke tegenstellingen krijgen we de veehouderij in Nederland niet. Regionale streekproductie met directe relaties tussen boeren en consumenten kan echter een heel eind in deze richting komen, omdat het principe van vertrouwen beter uitgenut kan worden.

We kunnen dus concluderen dat een ontwerp dat het *romantisch ideaal* benadert, in ieder geval beantwoordt aan alle basale (vorm- en functie)eisen uit nextexpertizer®. Maar nog belangrijker is de conclusie dat om aan het *romantisch ideaal* te voldoen, in een dergelijk ontwerp op een of andere manier de (veronderstelde) belangentegenstelling wordt opgelost tussen boer/voedselindustrie enerzijds en mens/dier anderzijds. Dat zou kunnen via marketing, via relaties gebaseerd op vertrouwen, of via een overtuigende transcendentie van het veronderstelde belangenconflict (bijvoorbeeld een mechanisme waarin dierbelang congruent is met economische winst).

Het romantische ideaal kan daarmee dienen als de maximumvariant van een PvE voor de burger/consument. De belangrijkste vorm- en functie-eisen in het romantische ideaal zijn (gebaseerd op relatieve omvang topic in de betekenisruimte):

- a. Dieren moeten vrij rond kunnen lopen
- b. Dieren als broeders en zusters behandelen
- c. Dieren goed verzorgen
- d. Diervoeding is natuurlijk en vers
- e. Zo nodig meer betalen voor dierenwelzijn
- f. Natuur / natuurlijke leefomgeving
- g. Vlees [dierlijke producten] met sappige verse smaak
- h. Eerlijke en duurzame productie
- i. Professionele handelingsvrijheid voor boeren
- j. Redelijke marges voor boeren
- k. Kwaliteitsborging door regels

Deze globale eisen zijn te adstrueren met de descriptions uit NE, maar ze zijn op basis daarvan niet kwantitatief te maken. De eisen krijgen verder kwalitatieve diepte door de tegengestelde eis er tegenover te plaatsen. Dat is gedaan in bijlage 1.

Binnen de groslijst van vorm- en functie-eisen in het romantische ideaal leggen de twee andere groepen respondenten specifieke accenten

De ethici leggen een zwaarder accent op de harmonie tussen mens en dier, en het respect voor dieren, en zijn bereid om daaruit consequenties te trekken voor hun eigen consumptiegedrag. Het ethisch ideaal gaat echter ook over de mentaliteit waarmee geproduceerd en geconsumeerd wordt, en strekt dus verder dan vorm- en functie-eisen. Het gaat ook over de geest van waaruit wordt gewerkt. Denk aan het verschil tussen biologische boeren die de regeltjes van SKAL uitvoeren en verder niks, en biologische boeren die vanuit een eigen drive anders boeren. Dit aspect is niet te vangen in een PvE, en is ook niet te ondervangen met overheidsingrijpen of borgingsmechanismen.

De pragmatici leggen een zwaarder accent op geborgde productieomstandigheden. De 'broederband tussen dieren en mensen' vinden ze eigenlijk maar onzin: het dier is duidelijk ondergeschikt aan de mens. Dat betekent echter niet dat we dieren niet respectvol (of liever: 'fatsoenlijk') moeten behandelen.

5 Conclusie

Op basis van de resultaten kunnen we verschillende deelconclusies trekken.

- Een aantal vrij *concrete kenmerken* van dierhouderij worden benoemd die belangrijk zijn voor het oordeel van burgers. Het is belangrijk hier bij het ontwerpen notie van te nemen. Maar daarmee zijn we er niet.
- Het achterliggende ideaal bij deze behoeften is harmonie tussen mens en dier. Men heeft een diepliggende wens/overtuiging dat dit mogelijk moet zijn. Dat die harmonie er nu niet is, ligt aan de wijze waarop onze markteconomie is ingericht: zodra economisch rendement en korte termijn persoonlijk belang de belangrijkste drijfveren zijn, zullen dieren en natuur bijna per definitie het slachtoffer zijn. Een goed houderijsysteem is dus niet genoeg. Het *dilemma moet worden doorbroken*.
- Een consument wil daarbij kunnen *vertrouwen* dat een systeem is gebouwd op zowel de behoefte aan harmonie met dier en natuur als de behoefte aan consumeren. Met name de partijen die het systeem 'beheren' moeten hierin worden vertrouwd. Consumenten willen kunnen vertrouwen dat de producent er niet toch stiekem een verborgen agenda op na houdt. De producent (en dan met name de voedselindustrie) moet in woord en daad laten zien, dat hij in de noodzakelijke commerciële afwegingen toch ook de belangen van het dier en milieu in het oog houdt. En de boer? Die wordt daarin nog wat makkelijker vertrouwd dan de voedselindustrie. Zo wordt er bij streekproducten en directe relaties tussen boer en consument zonder al te veel uitleg vanuit gegaan dat dier, boer en natuur niet ten koste gaan van economische imperatieven.
- Een andere insteek van vertrouwen is het inspelen op dat wat *goed is voor de consument zelf*. We zullen win-win-win situaties zichtbaar moeten maken voor consument-dier-natuur en boer. Een basis van vertrouwen hierin ligt er al: Een gezonder en sterker dier, dat een goed leven heeft gehad met goed voer levert 'automatisch' ook een gezonder product op voor de consument zelf.
- En wellicht is dat laatste ook de hefboom om de grote afstand en onverschilligheid om te zetten in *duurzamer relaties* tussen producent en consument.

Overall kunnen we zeggen dat het nextexpertizer® onderzoek leidt tot een aantal belangrijke ontwerpcriteria vanuit het perspectief van de Nederlandse burger voor het herontwerpen van veehouderijsystemen. Echter, het klakkeloos overnemen van die ontwerpcriteria is waarschijnlijk onvoldoende als niet tegelijkertijd een antwoord wordt gegeven op een ander niveau: dat van het vertrouwen dat economische productie niet per definitie hoeft te leiden tot de veronachtzaming van dier, natuur en gezondheid.

6 Literatuur

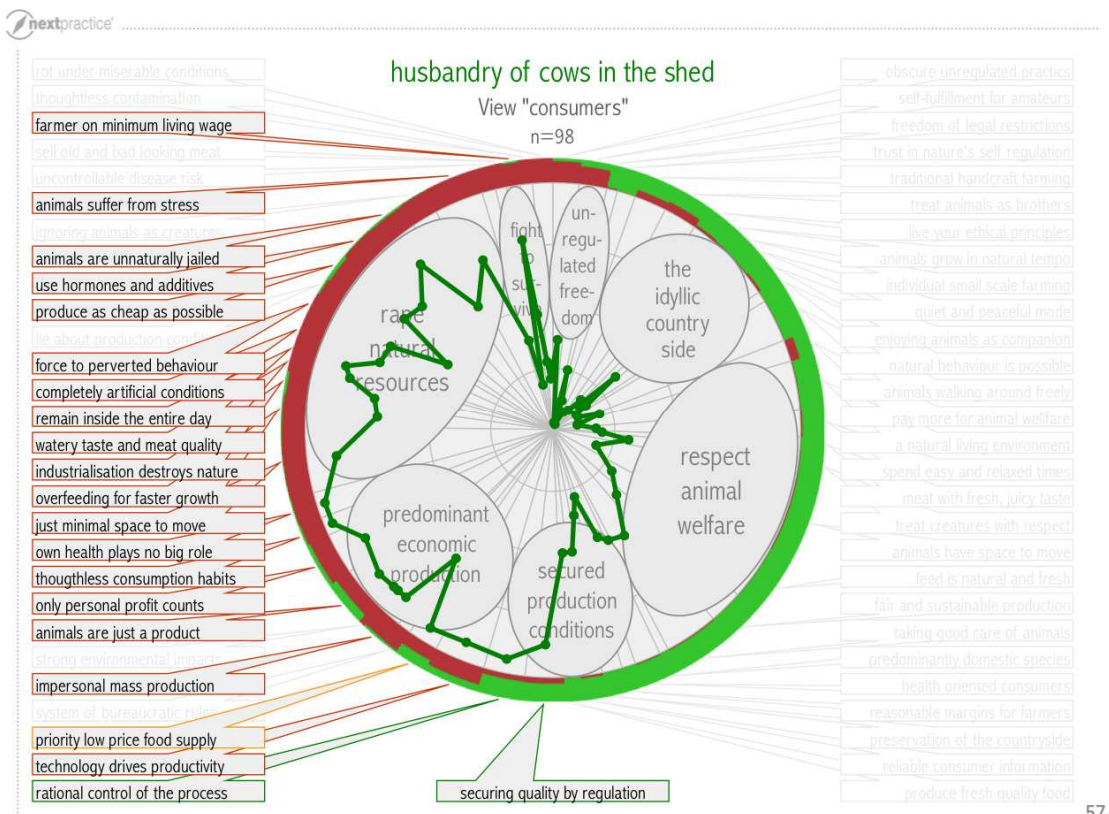
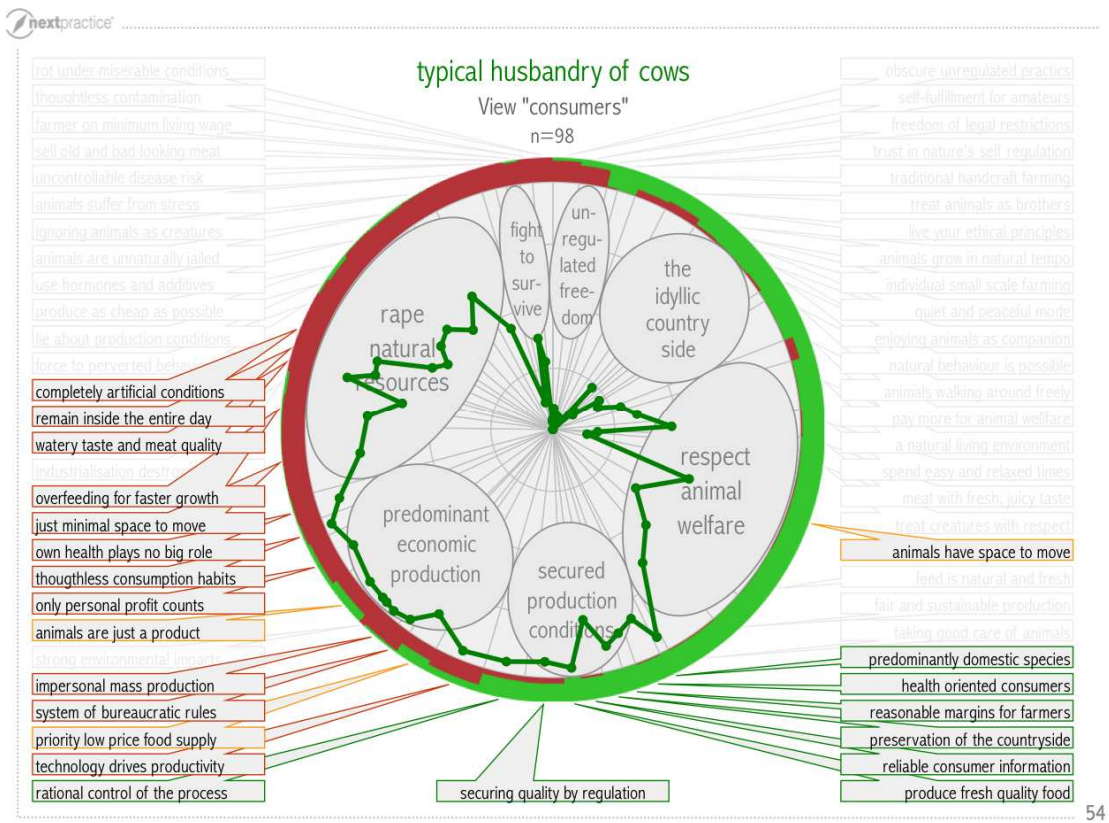
- Ter Berg J., Fransen J. en Verhue D. 2003. Burgeroordelen over de veehouderij. Uitkomsten burgerpanels. Belangrijkste uitkomsten van groepsdiscussies en werkbezoeken aan viskwekerijen, melkveehouderijen en konijnenhouderijen. Amsterdam: Veldkamp.
- Ettema. 2007. Publieksonderzoek Toekomstvisie GLB. Amsterdam: TNS NIPO.
- Frerichs R. en De Wijs J. 2001. Opmvattingen en meningen over het Nederlandse platteland. Amsterdam: NIPO.
- Kruse P. 2004. *Next Practice. Erfolgreiches Management von Instabilität. Veränderung durch Vernetzung*. Offenbach: GABAL.
- . 2007. Nextexpertizer und Nextmoderator: Mit kollektiver Intelligenz Veränderungsprozesse erfolgreich gestalten. In *Change Management in der Praxis*, edited by S. R. S. Rank. Berlin: Erich Schmidt Verlag.
- Van den Pol-Van Dasselaar A. 2005. Weidegang in beweging. Lelystad: Animal Sciences Group.
- Sperlinger D.J. 1976. Aspects of stability in the repertory grid. *British Journal of Medical Psychology* 49:341-347.
- Verhue D. en Verzijden D. 2003. Burgeroordelen over de veehouderij. Uitkomsten publieksonderzoek. Een onderzoek naar het oordeel van de burger over de melkveehouderij, viskwekerij en konijnenhouderij, uitgevoerd in opdracht van het Rathenau Instituut. Amsterdam: Veldkamp.

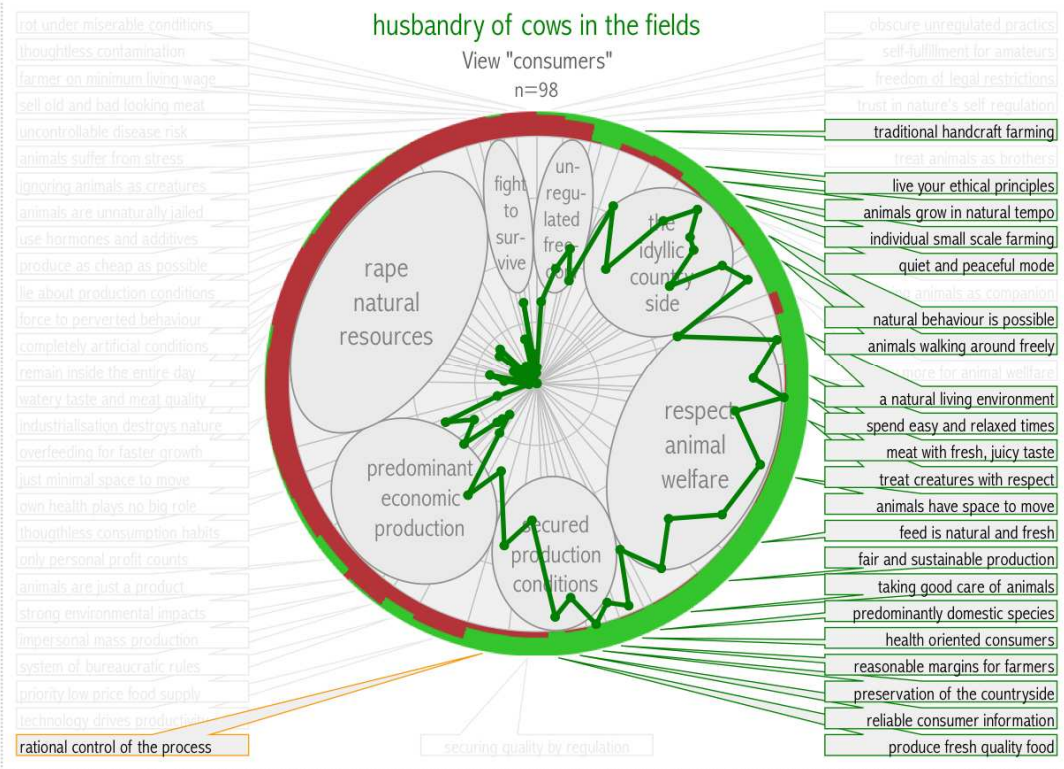
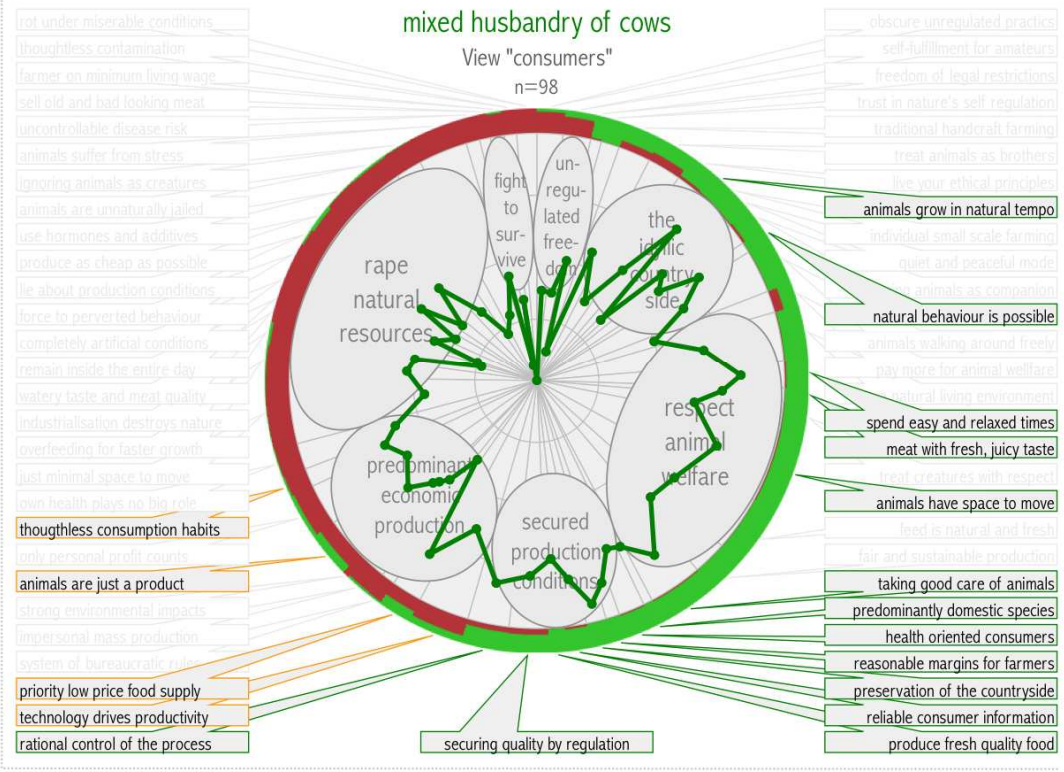
Bijlagen

Bijlage 1 Basale vorm- en functie-eisen uit nextexpertizer® in ideaalsituatie

Globale behoefte	Globale eis	Gew.	Negatief tegengestelde
Vrijheid & zelfregulering	Ruimte om naar eigen inzicht te boeren	17	Dieren en boeren die onder miserabele omstandigheden leven
	Zelfrealisatie boeren	20	Rationeel productieproces
	Vrij van beklemmende regels	9	Kwaliteitsborging door regels
	Natuurlijke zelforganisatie	12	Technologie die productiviteit opstuw
Harmonie en evenwicht tussen mens en dier	Traditioneel ambachtelijk boeren	14	Bureaucratisch stelsel van regels
	Dieren als broeders en zusters	19	Dieren zijn slechts een product
	Naar je principes leven	14	Slechts de persoonlijke winst telt
	Natuurlijk groeitempo	11	Overvoeren voor snellere groei; stress bij dieren
	Kleinschaligheid	7	Onpersoonlijke massaproductie
	Rustige en vredige stemming	10	Eigen gezondheid speelt geen rol
	Dieren als gezelschap	13	Onoverdachte consumptiegewoonten
	Natuurlijk gedrag mogelijk	8	Grote milieugevolgen
	Dieren kunnen vrij rond lopen	15	Minimale ruimte om te bewegen
	[Zo nodig meer betalen voor dierenwelzijn]	19	[Goedkope voedselvoorziening]
Respect voor dieren	Natuurlijke leefomgeving	25	Industrialisering vernietigt de natuur
	Gemakkelijk en ontspannen leven	13	Gebruik van hormonen en toevoegingen
	Dieren met respect behandelen	11	De hele dag binnen blijven
	Ruimte om te bewegen	14	Dieren gevangen zetten
Voedsel van hoge kwaliteit	Vlees met sappige, verse smaak	21	Waterige smaak van vlees
	Voedsel is natuurlijk en vers	23	Dieren dwingen tot pervers gedrag
	Eerlijke en duurzame productie	27	Zo goedkoop mogelijk produceren
	Dieren goed verzorgen	31	Dieren als schepselen negeren
	Vers voedsel	5	Oud en slecht uitzierend vlees verkopen
Betrouwbare, veilige en eerlijke productie-omstandigheden	Inheemse rassen	14	Volledig kunstmatige omstandigheden
	Behoud van het landschap	8	Volledig kunstmatige omstandigheden
	Gezondheid	14	Risico's op ziekten
	Redelijke marges voor boeren	16	Boeren met een minimum inkomen
	Betrouwbare consumenteninformatie	11	Liegen over de productieomstandigheden
	Kwaliteitsborging door regels	20	Gedachteloze besmetting

Bijlage 2 Verschillende manieren om koeien te houden in de betekenisruimte

Bijlage 3 Startelementen**Eisen**

1 mijn behoeften/verwachtingen als consument	6 typische consumentbehoefte
2 eisen/behoefte van de voedingsmiddelenindustrie	7 eisen/behoefte van de samenleving in het verleden
3 eisen/behoefte van veehouders	8 eisen/behoefte van de samenleving vandaag de dag
4 behoeften van dieren	9 eisen/behoefte van de samenleving in de toekomst
5 wat ik het belangrijkste vind	

Ontwikkeling in de tijd van veehouderij

10 vee houden in de vijftiger jaren	15 De natuur als hulpmiddel in de vijftiger jaren
11 vee houden in de tachtiger jaren	16 De natuur als hulpmiddel in de vijftiger jaren
12 veehouden vandaag de dag	17 De natuur als hulpmiddel vandaag de dag
13 vee houden in de toekomst	18 De natuur als hulpmiddel in de toekomst
14 mijn persoonlijke ervaringen met veehouderij	19 land- en tuinbouw in Nederland

Vormen van veehouderij

20 koeien houden	26 huisdieren
21 kippen houden	27 mijn persoonlijke ervaring met dieren
22 varkens houden	28 dieren in het circus
23 paarden houden	29 dieren in de dierentuin
24 schapen houden	30 ecologische/biologische veehouderij
25 proefdieren	31 dikbilkoeien
32 vee houden binnen (in een stal)	35 koeien houden in de wei
33 vee houden in kooien	36 koeien houden op stal
34 Vee houden buiten (op het erf, in de wei)	37 koeien houden op stal & in de wei
38 vee houden op grote schaal	
39 vee houden op kleine schaal	

Gerelateerde thema's

40 klimaatverandering	44 veehouderij in de media
41 natuurbehoud/beheerorganisaties	45 de natuur in Nederland voor mij
42 dierenbeschermingorganisaties	46 leven op het platteland voor mij
43 milieubeschermingorganisaties	

Product categorieën

47 typisch voor zuivelproducten	50 typisch voor boerenkaas
48 typisch voor vleesproducten	51 typisch voor fabriekskaas
49 typisch voor groenten & fruit	52 typisch voor streekproducten
